

Jarosław Kazimierczak

Uniwersytet Łódzki

„NOWE” *VERSUS* „STARE” PRZESTRZENIE PUBLICZNE W CENTRUM MIASTA: PRZYKŁAD ŁODZI¹

1. WSTĘP

Centrum miasta jest identyfikowane z obszarem najintensywniej użytkowanym przez mieszkańców miasta, jak również osoby do niego przybywające w różnicowanych celach. Jest to obszar wyjątkowy, bowiem umożliwia spotkanie się odmiennych grup użytkowników w jednym miejscu, wymianę ich poglądów, a także demonstrowanie swojej obecności, nawet jeśli jest ona niepożądana w danym miejscu i czasie. Terenami w centrum, które są szczególnie do tego celu predestynowane są m.in. place, rynki, skwery i parki. Są one jednymi z najważniejszych elementów kreowanej w mieście przestrzeni publicznej, niezbędnej dla zachowania społecznych więzi wśród mieszkańców miasta oraz ich interakcji z przybyszami. Od początku lat 90. XX w., wzorem miast zachodnioeuropejskich i północnoamerykańskich, w strukturze przestrzennej polskich ośrodków miejskich pojawiają się nowe obszary, przeznaczone na miejsca publiczne. Jednym z głównych impulsów do ich powstania jest rewitalizacja zdegradowanych terenów pofabrycznych, powstałych w wyniku wieloaspektowego procesu upadku przemysłu w polskich miastach. W związku z nieustającą dyskusją w polskim środowisku naukowym i ogromnym zróżnicowaniem terminologicznym dotyczącym pojęcia rewitalizacji (m.in. GASIDŁO 1998, KACZMAREK 1999, 2001, 2010, LORENS 2007, ZIOBROWSKI i in. 2000) autor w niniejszym opracowaniu przyjął, że rewitalizacja dotyczy jedynie terenów i obiektów, które zostały bezpowrotnie pozbawione swojej pierwotnej funkcji, w stosunku do których zostały podjęte działania mające na celu ożywienie gospodarcze, społeczne i ekonomiczne. Abstrahując od dość płynnego zakresu definiowania przestrzeni publicznej oraz sposobów jej delimitowania, jak również nawiązując do przedstawionego ujęcia problemowego procesu rewitalizacji, za „nową”

¹ Publikacja współfinansowana ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego i Budżetu Państwa w związku z realizacją Projektu „Doktoranci – Regionalna Inwestycja w Młodych Naukowców”; Akronim D-RIM”.

przestrzeń publiczną w niniejszym opracowaniu będzie rozumiana otwarta, ogólnodostępna przestrzeń miejska zlokalizowana w centrum Łodzi i wygenerowana w procesie rewitalizacji terenów poprzemysłowych. W tym miejscu należy wyraźnie zaznaczyć, że przestrzeń publiczna na terenach zrewitalizowanych nie powstaje jako podstawowa wartość procesu naprawczego terenów zdegradowanych, aczkolwiek jest jednym z elementarnych i planowych celów przemian przestrzenno-funkcjonalnych. Przestrzeń publiczna na terenach poprzemysłowych powstaje jako wartość dodana do obiektów pofabrycznych, którym w procesie rewitalizacji przypisano nowe funkcje użytkowe. Przestrzeni publicznej jest nadana niezwykle istotna rola, jaką jest ułatwienie dostępności wszystkim użytkownikom przestrzeni miejskiej do nowo wyposażonego pod względem instytucjonalnym fragmentu miasta, który w okresie świetności produkcyjnej był dostępny jedynie wybiórczo, a na etapie ugoru poprzemysłowego (KACZMAREK 2001) był całkowicie niedostępny dla społeczeństwa. Przestrzeń publiczną na zrewitalizowanych terenach poprzemysłowych można zatem interpretować jako szczególny przypadek przestrzeni „odzyskanej” – dla miasta i jego różnorodnych użytkowników.

W podjętej problematyce badawczej zostanie zaprezentowane dychotomiczne ujęcie terminologiczne dotyczące przestrzeni publicznej. Antagonistycznie w stosunku do „nowej” przestrzeni publicznej (przestrzeni „odzyskanej”) będzie rozumiana „stara” przestrzeń publiczna, której zakres przestrzenny również został ograniczony do centrum miasta. W tym kontekście obejmuje ona otwartą i ogólnodostępną przestrzeń miejską, ukształtowaną w wyniku historycznego rozwoju przestrzennego centrum miasta, poprzez świadome i celowe działania planistyczne, i która nie powstała w wyniku procesu rewitalizacji. Może natomiast być poddana innego typu procesom naprawczym, takim jak: modernizacja, rehabilitacja czy renowacja, nawet w stosunkowo nieodległej przeszłości. Działania te nie zmieniają jej pierwotnych zależności pomiędzy formą przestrzenną i wyposażeniem funkcjonalnym, a przekształcenie terenu nie prowadzi docelowo do powstania „nowej” przestrzeni publicznej, która pierwotnie nie była uwzględniona w planowym procesie ukształtowania struktury przestrzennej miasta lub jego centrum.

2. ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE

Podjęty problem badawczy to porównawcze studium przypadku wybranych „nowych” i „starych” przestrzeni publicznych w centrum Łodzi. Podstawowym obszarem dociekań naukowych jest odpowiedź na pytanie: co łączy, a co różni „nowe” i „stare” przestrzenie publiczne w centrum Łodzi pod względem fizjonomicznym i urbanistycznym? Wybrane do analizy tereny są zlokalizo-

wane w niedalekiej odległości od głównej osi urbanistycznej miasta – ulicy Piotrkowskiej. Inwentaryzacji urbanistycznej, dokumentacji fotograficznej i obserwacji poddano trzy „nowe” przestrzenie publiczne o zróżnicowanych cechach:

- 1) przestrzeń publiczną na terenie Manufaktury (rys. 1);
- 2) przestrzeń publiczną na terenie Akademii Ekonomiczno-Humanistycznej (rys. 2);
- 3) przestrzeń publiczną na terenie kampusu B Politechniki Łódzkiej (rys. 3).

O zróżnicowaniu analizowanych obszarów decyduje położenie w układzie przestrzennym centrum miasta (rys. 10), wielkość powierzchni, dominująca funkcja, morfogeneza terenu i okres powstania identyfikowany z przekształcaniem funkcjonalnym (tab. 1).

Rys. 1. Manufaktura

Rys. 2. Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna

Źródło do rys. 1–9: opracowanie własne na podstawie MODGiK w Łodzi

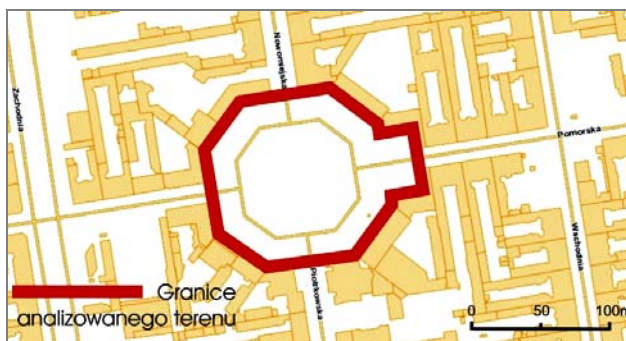
Rys. 3. Kampus B Politechniki Łódzkiej

Rys. 4. Plac Kościelny

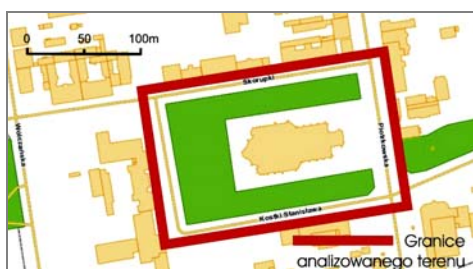
Rys. 5. Rynek Starego Miasta

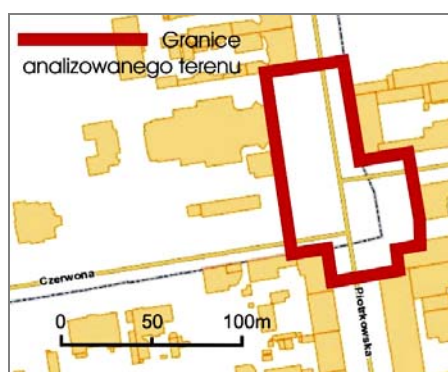
Rys. 6. Plac Wolności

Rys. 7. Plac Dąbrowskiego

Rys. 8. Plac Jana Pawła II (plac Katedralny)

Rys. 9. Skwer przed kościołem pw. św. Mateusza

T a b e l a 1. Cechy wiodące analizowanych „nowych” przestrzeni publicznych w centrum Łodzi

Analizowany obszar	Pierwotna funkcja	Data powstania kompleksu	Dominująca funkcja (współcześnie)	Okres przekształceń
Manufaktura	Fabryka wyrobów bawełnianych Izraela Poznańskiego	1872–1897	handlowo-rozrywkowa	2001–2007
Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna	Fabryka wyrobów wełnianych i przedziałania bawełny Jakuba Kastenberga	1893	naukowa i szkolnictwo wyższe	2002
Kampus B Politechniki Łódzkiej	Fabryka wełny rodziny Schweikertów i fabryka wełny Pawła Desurmonta	1889–1903	naukowa i szkolnictwo wyższe	l. 60. XX w. –1996

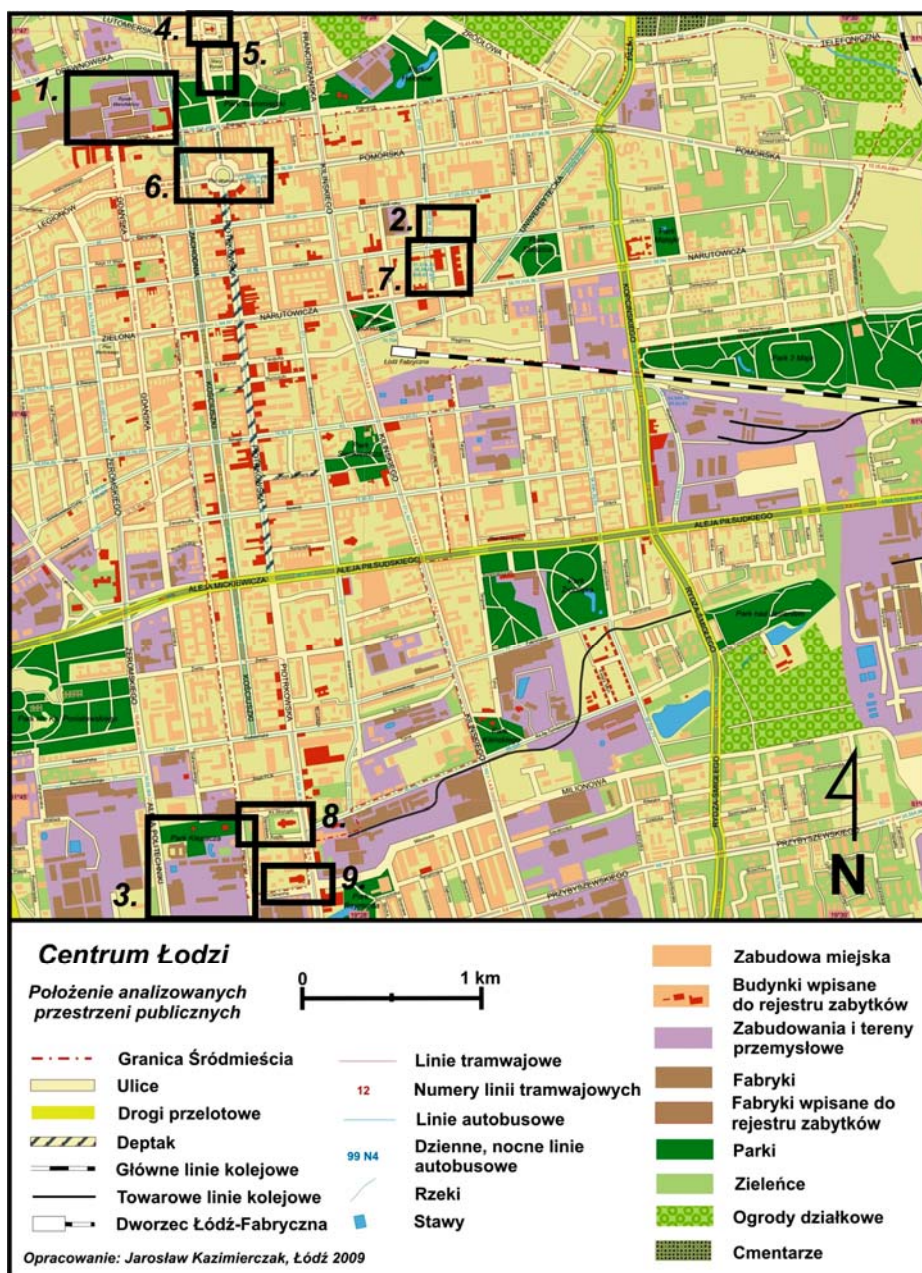
Źródło: opracowanie własne na podstawie inwentaryzacji oraz KUSIŃSKI, BONISŁAWSKI, JANIK (2009).

Do „starych” przestrzeni publicznych w centrum Łodzi zaliczono place, rynki i skwery zlokalizowane w sąsiedztwie „nowych” przestrzeni publicznych. Analizie poddano następujące obszary: plac Kościelny (rys. 4), Rynek Starego Miasta (rys. 5), plac Wolności (rys. 6), plac Dąbrowskiego (rys. 7), plac Jana Pawła II (rys. 8), skwer przed kościołem ewangelicko-augsburskim pw. św. Mateusza (rys. 9).

Analiza terenów miejskich wyselekcjonowanych do studium porównawczego obejmuje zatem „nowe” i „stare” przestrzenie publiczne skoncentrowane w trzech obszarach w centrum Łodzi (rys. 10). Można wśród nich wyróżnić:

1. Obszar północny, na który składają się: przestrzeń publiczna na terenie Manufaktury, placu Kościelnego, Rynku Starego Miasta oraz placu Wolności.
2. Obszar północno-wschodni: przestrzeń publiczna na terenie Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej i placu Dąbrowskiego.
3. Obszar południowy: przestrzeń publiczna kampusu B Politechniki Łódzkiej, plac Jana Pawła II i skwer przed kościołem pw. św. Mateusza.

W niniejszym opracowaniu skoncentrowano się tylko na aspekcie urbanistycznym i fizjonomicznym ukształtowania „nowych” i „starych” przestrzeni publicznych w centrum Łodzi, pomijając świadomie ich wyposażenie funkcjonalne oraz użytkowanie, które stanowią temat na osobną pracę. Oczywiście jest, że wyników analizy nie można uogólniać w skali ogólnomiejskiej, tym bardziej w szerszym kontekście ponadlokalnym. Przeprowadzone badania mają charakter przyczynkowy do dalszej dyskusji nad podjętą problematyką, która staje się coraz bardziej aktualna dla polskich miast. Badania wykonano w kwietniu 2011 r.

Rys. 10. Położenie analizowanych przestrzeni publicznych w centrum Łodzi

Źródło: opracowanie własne

3. STUDIUM PORÓWNAWCZE „NOWYCH” I „STARYCH” PRZESTRZENI PUBLICZNYCH W CENTRUM ŁODZI

Odpowiedź na główny problem badawczy uzyskano poprzez studia nad fizjonomią wybranych obszarów, w których poddano identyfikacji rejony, obszary węzłowe, krawędzie oraz ścieżki (BOJANOWSKI i in. 1998, LYNCH 1962) i wieloaspektową analizę elementów urbanistycznych (BÖHM 1998, WEJCHERT 1984). Na podstawie przeprowadzonego studium porównawczego zidentyfikowano wiele cech różniących „nowe” i „stare” przestrzenie publiczne w centrum Łodzi.

Pierwszą cechą różniącą oba typy analizowanych obszarów jest wielkość ich powierzchni. „Nowe” przestrzenie publiczne w centrum Łodzi mają znacznie większą powierzchnię niż „stare”. Wynika to z faktu, że „nowa” przestrzeń publiczna zlokalizowana jest na terenach poprzemysłowych, o znacznej wielkości, które w całości zostały poddane rewitalizacji i przeznaczone na cele o charakterze publicznym. Wśród dominujących funkcji należy wymienić: naukę i szkolnictwo wyższe, handel, rozrywkę i kulturę. Analiza wykazała znacznie mniejsze zróżnicowanie w wielkości powierzchni wśród „starych” przestrzeni publicznych niż wśród „nowych”. Zbliżona wielkość „nowych” przestrzeni publicznych jest uzależniona podobną morfogenezą byłych kompleksów fabrycznych, poddanych przekształceniom przestrzennym i funkcjonalnym. Natomiast „stare” przestrzenie publiczne charakteryzują się podobnymi wymiarami, ze względu na ich planowe założenie i celowe rozmieszczenie w układzie przestrzennym miasta. Struktura powierzchniowa badanych przestrzeni publicznych została zaprezentowana w tab. 2–5.

T a b e l a 2. Porównanie wielkości powierzchni analizowanych przestrzeni publicznych w centrum Łodzi (stan na 03.04.2011)

Nazwa przestrzeni publicznej	Typ	Powierzchnia w ha	Udział w %
Kampus B Politechniki Łódzkiej (PŁ)	nowa	8,9	36
Manufaktura	nowa	6,5	26
Plac Jana Pawła II	stara	2,2	9
Plac Dąbrowskiego	stara	1,9	8
Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna	nowa	1,4	6
Plac Wolności	stara	1,4	6
Plac Kościelny	stara	1,0	4
Rynek Starego Miasta	stara	0,8	3
Skwer przed kościołem p.w. św. Mateusza	stara	0,6	2
Suma		24,7	100

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie MODGiK w Łodzi.

T a b e l a 3. Porównanie wielkości powierzchni analizowanych „nowych” przestrzeni publicznych w centrum Łodzi (stan na 03.04.2011)

Nazwa przestrzeni publicznej	Powierzchnia w ha	Udział %	Udział w stosunku do powierzchni dzielnicy Łódź-Śródmieście w %
Kampus B PŁ	8,9	53	0,013
Manufaktura	6,5	39	0,009
AHE	1,4	8	0,002
Suma	16,8	100	0,024

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie MODGiK w Łodzi i GUS 2010.

T a b e l a 4. Porównanie wielkości powierzchni analizowanych „starych” przestrzeni publicznych w centrum Łodzi (stan na 03.04.2011)

Nazwa przestrzeni publicznej	Powierzchnia w ha	Udział %	Udział w stosunku do powierzchni dzielnicy Łódź-Śródmieście w %
Plac Jana Pawła II	2,2	28	0,0032
Plac Dąbrowskiego	1,9	24	0,0027
Plac Wolności	1,4	18	0,0020
Plac Kościelny	1,0	13	0,0015
Rynek Starego Miasta	0,8	10	0,0012
Skwer przed kościołem pw. św. Mateusza	0,6	9	0,0008
Suma	7,9	100	0,0114

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie MODGiK w Łodzi i GUS 2010.

T a b e l a 5. Średnia wielkość powierzchni publicznych wg kategorii w centrum Łodzi (stan na 03.04.2011)

Kombinacje przestrzeni publicznych poddanych analizie	Średnia powierzchnia w ha
Średnia wielkość powierzchni:	
– „starych” i „nowych” przestrzeni publicznych	2,7
– „nowych” przestrzeni publicznych	5,6
– „starych” przestrzeni publicznych	1,3
– „nowych” przestrzeni publicznych w północnej części centrum Łodzi	4,0
– „starych” przestrzeni publicznych w północnej części centrum Łodzi	1,3
– „nowych” przestrzeni publicznych w południowej części centrum Łodzi	8,9
– „starych” przestrzeni publicznych w południowej części centrum Łodzi	1,4

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie MODGiK w Łodzi.

Z przeprowadzonych studiów nad wielkością powierzchni „nowych” i „starych” przestrzeni publicznych wynika, że są to obszary o niewielkim udziale procentowym w stosunku do powierzchni centrum miasta, które w wyniku trudności delimitacyjnych zostało na potrzeby niniejszej analizy utożsamione z powierzchnią rejonu działań Delegatury Łódź-Śródmieście (683 ha). Nieznaczna wielkość analizowanych terenów potwierdza zestawienie średniej liczby mieszkańców Łodzi przypadających na 1 ha badanych przestrzeni publicznych. Wykazana została w tym przypadku znaczna różnica pomiędzy najmniejszym obszarem badań – skwerem przed kościołem ewangelicko-augsburskim, na który przypada liczba użytkowników znacznie przekraczająca liczbę mieszkańców Łodzi (742 387 wg GUS 2010), a największą przestrzenią publiczną – na terenie kampusu B PŁ, na którą przypada prawie dziesięciokrotnie mniejsza liczba niż ogółem mieszkańców Łodzi. Zbliżoną średnią wielkość „starych” przestrzeni publicznych w centrum Łodzi potwierdza analiza w ujęciu przestrzennym – z podziałem na obszary zlokalizowane w północnej i południowej części centrum (tab. 5). Warto zauważyć, że pomimo trzykrotnie większej liczby „starych” przestrzeni publicznych dobranych do analizy ich wspólna wielkość powierzchni jest dwukrotnie mniejsza od sumy wielkości powierzchni wybranych „nowych” przestrzeni publicznych w centrum Łodzi. Różnica ta wynika zapewne z efektywnego projektowania przestrzeni publicznych w XIX i XX w. w formie placów, rynków lub skwerów, których czytelny i regularny kształt znacząco odbiega od współcześnie kształtowanych przestrzeni publicznych na zrewitalizowanych terenach poprzemysłowych, których forma zdeterminowana jest już istniejącą zabudową i wielkością powierzchni.

Koleją cechą rozbieżną jest typ wewnątrz analizowanych przestrzeni publicznych. Wszystkie „odzyskane” przestrzenie publiczne stanowią w całości wnętrza złożone. Natomiast „stare” przestrzenie publiczne to w większości wnętrza proste lub wnętrza proste z elementami dzielącymi owe wnętrza i stanowiącymi formy przejściowe do struktur złożonych. Elementami dzielącymi układy są zazwyczaj pomniki lub fontanny. Przykładami takich wewnątrz przejściowych są plac Wolności oraz plac Dąbrowskiego. Typowymi wnętrzami złożonymi wśród „starych” przestrzeni publicznych są place o funkcjach sakralnych: plac Kościelny oraz plac Jana Pawła II. Zróżnicowany typ wewnątrz badanych terenów także wynika z ich odmiennej morfogenezy.

„Stare” przestrzenie publiczne są bezpośrednio skomunikowane miejskim transportem publicznym, stanowiąc jednocześnie ważne węzły komunikacji miejskiej. Największym z nich jest plac Wolności, którego teren jest niemal całkowicie podporządkowany funkcji komunikacyjnej. Jest to niezwykle uciążliwe dla pieszych użytkowników przestrzeni publicznej i nie zachęca do przebywania w jej granicach. Linie transportu publicznego nie przebiegają natomiast na terenie „nowych” przestrzeni publicznych w centrum miasta. Jedyną wśród analizowanych „odzyskaną” przestrzenią publiczną wyposażoną w linię trans-

portu publicznego jest Manufaktura, która jednakże posiada swój wewnętrzny tramwaj, niewłączony do ogólnomiejskiej sieci komunikacji zbiorowej. Brak występowania transportu publicznego w „nowych” przestrzeniach publicznych w centrum Łodzi, świadczy o trendzie do całkowitego podporządkowania nowo powstających terenów publicznych w mieście użytkownikom pieszym.

Bardzo ważnym elementem krajobrazu „starych” przestrzeni publicznych jest występowanie pomników, które stanowią świadectwo ich roli w historycznym procesie kształtowania się społeczeństwa oraz odzwierciedlają ich znaczenie w historii rozwoju miasta. Wartości te wzmacniają tablice pamiątkowe umieszczone na obiektach szczególnie istotnych dla społeczności lokalnej, a nawet całego narodu w kontekście ważnych wydarzeń historycznych i wybitnych osób zasłużonych dla konkretnego miasta (KAZIMIERCZAK 2010). Pomniki i tablice pamiątkowe nadają przestrzeniom publicznym cech indywidualnych, podobnie jak budynki o oryginalnej architekturze. Są to elementy niezwykle istotne dla kreowania w świadomości społecznej miejsc ważnych w przestrzeni miejskiej. Brak występowania pomników w „nowych” przestrzeniach publicznych wzmacnia odczucie ich „świeżości”, degraduje ich rangę jako istotnego pod względem kulturowym fragmentu przestrzeni miejskiej oraz może się przyczynić do braku jej integracji z historycznie ukształtowaną strukturą przestrzenną miasta.

T a b e l a 6. Pomniki i tablice pamiątkowe w „nowych” i „starych” przestrzeniach publicznych w centrum Łodzi (stan na 03.04.2011)

Nazwa przestrzeni publicznej	Liczba pomników	Gęstość (liczba/1 ha)	Liczba tablic pamiątkowych	Gęstość (liczba/1 ha)
Kampus B PŁ	–	0,0	–	0,0
Manufaktura	–	0,0	–	0,0
Plac Jana Pawła II	4	1,8	5	2,6
Plac Dąbrowskiego	–	0,0	–	0,0
AHE	–	0,0	–	0,0
Plac Wolności	2	1,4	7	5,0
Plac Kościelny	–	0,0	–	0,0
Rynek Starego Miasta	1	1,3	–	0,0
Skwer przed kościołem pw. św. Mateusza	–	0,0	–	0,0
Suma/średnia – „nowe”	–	0,0	–	0,0
Suma/średnia – „stare”	7	1,5	12	3,8
Łódź	112	0,4	320	1,1
Dzielnica Łódź-Śródmieście	36	5,3	111	16,3

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie inwentaryzacji oraz KAZIMIERCZAK (2010).

Kolejną cechą różniącą analizowane „nowe” i „stare” przestrzenie publiczne w centrum Łodzi jest rozplanowanie zabudowy. Budynki w „starych” przestrzeniach publicznych są rozplanowane regularnie, natomiast w „nowych” – nieregularnie. Regularne rozmieszczenie budynków w „starych” przestrzeniach publicznych wynika z ich planowego założenia w strukturze miasta, podczas gdy rozplanowanie budynków na byłych terenach fabrycznych było podporządkowane funkcji produkcyjnej, a współcześnie stanowi relikwiny ich pierwotnego użytkowania. Nowe obiekty na terenach przemysłowych natomiast nie przyczyniają się do krystalizacji sposobu zagospodarowania przestrzennego.

„Nowe” przestrzenie publiczne są zawsze obszarami wyraźnie odznaczającymi się pod względem fizjonomii zabudowy od terenów sąsiednich, podczas gdy „stare” przestrzenie publiczne nie mają wyraźnie zaznaczonych krawędzi, umożliwiających ich jednoznaczną identyfikację w strukturze przestrzennej centrum miasta. O odmiennej fizjonomii „nowych” przestrzeni publicznych decyduje przede wszystkim ich jednorodność pod względem materiałów wykonania ścian (głównie cegła lub tynk, pojawiające się elementy szklane wkomponowane w przeważający rodzaj materiału), kolorystyka ścian i podłóg, zabudowa o podobnej wysokości oraz, co wydaje się bardzo istotne, jednorodny i estetyczny wygląd odrestaurowanych budynków, wśród których pojawiają się nowe obiekty oraz dobrze zaprojektowana zieleń miejska wraz z małą architekturą, zachęcające do wypoczynku.

„Odzyskane” przestrzenie publiczne charakteryzują się znacznie wyższą jakością estetyki niż „stara” przestrzeń publiczna. Oprócz elementów kompozycji urbanistycznej, znaczący wpływ na percepcję przestrzeni miejskiej ma szata informacyjna. W „nowych” przestrzeniach publicznych jest ona spójna, wkomponowana w otaczający krajobraz oraz dostosowana, a właściwie podporządkowana dominującej funkcji obszaru. W „starych” przestrzeniach publicznych jest ona zaniedbana i niedostosowana do ich wyposażenia. Na podstawie przeprowadzonej analizy można wnioskować, że szata informacyjna ma pozytywne oddziaływanie tylko w przestrzeniach publicznych zarządzanych przez prywatnego inwestora, czyli *de facto* w „nowych” przestrzeniach publicznych w centrum Łodzi. Tocząca się dyskusja na temat zawłaszczania przestrzeni publicznych w miastach i zróżnicowane typologie mające na celu wyróżnienie spośród przestrzeni publicznych w mieście terenów prywatnych, półprywatnych (lub półpublicznych) ma w tym kontekście znaczenie drugorzędne. Do tego stwierdzenia przyczynia się fakt, że przestrzeń prywatnie zarządzana, bo o takiej mowa, także jest dostępna i swobodnie użytkowana przez dowolnego użytkownika przestrzeni miejskiej. Potwierdza to choćby możliwość wejścia na kampus Politechniki Łódzkiej osób zupełnie niezwiązanych z uczelnią, dla przykładu mieszkańców okolicznych budynków korzystających z tej przestrzeni jako miejsca spacerów ze zwierzętami domowymi. Niewątpliwie jednak przynależność danego terenu do wyraźnie sprecyzowa-

nego właściciela przyczynia się do podniesienia estetyki przestrzeni publicznych, a przez co zwiększających ich wykorzystanie przez różnorodnych użytkowników, co potwierdziły przeprowadzone badania.

Znacznie liczniejszą grupę aniżeli elementy różniące stanowią elementy urbanistyczne i fizjonomiczne wspólne dla „nowych” i „starych” przestrzeni publicznych w centrum Łodzi. Po pierwsze analiza wybranych obszarów wykazała, że tereny te odznaczają się tym samym typem wnętrza, mianowicie są to w większości wnętrza zamknięte, z licznymi otwarciami.

Ponadto dominanty architektoniczne, w tym o charakterze wysokościowym, występują zarówno w „nowych”, jak i w „starych” przestrzeniach publicznych w centrum Łodzi. Zlokalizowane są one wewnątrz i na zewnątrz układów kompozycyjnych, przy czym wewnątrz „starych” przestrzeni publicznych są to najczęściej wieże kościołów. Dominanty wysokościowe wewnątrz układów kompozycyjnych „nowych” przestrzeni publicznych występują znacznie rzadziej. Ich rolę w tych układach odgrywają zazwyczaj obiekty wyróżniające się odmienną fakturą ścian w stosunku do reszty zabudowy. Najczęściej spełniają one uprzywilejowaną i czytelną funkcję w całym układzie. W „starych” i „odzyskanych” przestrzeniach publicznych dominanty to najczęściej obiekty o znaczącej funkcji społecznej, takie jak: świątynie, teatry lub współczesne centra handlowe, umożliwiające spędzanie wolnego czasu w sposób typowy dla społeczeństwa konsumpcyjnego.

W obu typach przestrzeni publicznych występuje przewaga zabudowy niskiej. Zauważyć jednak można, że „starym” przestrzeniom publicznym towarzyszą wyraźne akcenty wysokościowe w postaci wież kościołów, co jest konsekwencją planowanego założenia i celowego zwrócenia uwagi użytkownika przestrzeni miejskiej na miejsca o funkcji sakralnej. Podczas gdy współcześnie przestrzeń publiczną kształtują funkcje komercyjne i kulturalne, w przeszłości to właśnie funkcja sakralna (obok handlowej) identyfikowała w głównej mierze miejsca ogólnie dostępne dla mieszkańców miasta. Wieże kościołów podnoszą udział procentowy obiektów wysokich w ogóle zabudowy towarzyszącej analizowanym obszarom. Warto zauważyć, że zarówno w „starych” i „nowych” przestrzeniach publicznych występuje (niemal w identycznych proporcjach) wyższy odsetek zabudowy niskiej (1–3 pięter) i średnio wysokiej (4–6 pięter). Jest to typowa wysokość zabudowy czynszowej w centrum Łodzi. Ponadto także budynki fabryczne były przeważnie budowane jako obiekty o nieznaczącej wysokości. Ich obecność w panoramie miasta podkreślały kominy, które już niemal zniknęły z miejskiego krajobrazu. Współcześnie przepisy konserwatorskie nie pozwalają (oczywiście z wyjątkami) na znaczne przekształcenia zabytkowych obiektów przemysłowych (np. powiększanie powierzchni użytkowej poprzez dobudowanie dodatkowych pięter) oraz na budowanie w ich sąsiedztwie obiektów znacznej wysokości, które zaburzyłyby chroniony krajobraz tych terenów.

T a b e l a 7. Wysokość budynków (liczba pięter) w „nowych” przestrzeniach publicznych w centrum Łodzi (stan na 03.04.2011)

Nazwa przestrzeni publicznej	Liczba budynków liczących			
	od 1 do 3 pięter	od 4 do 6 pięter	od 7 do 9 pięter	powyżej 9 pięter
Kampus B PŁ	15	3	2	0
Manufaktura	10	5	0	0
AHE	3	0	0	0
Średnia	9,3	2,6	0,7	0
% ogółu zabudowy	73,8	20,6	5,6	0

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie inwentaryzacji.

T a b e l a 8. Wysokość budynków (liczba pięter) w „starych” przestrzeniach publicznych w centrum Łodzi (stan na 03.04.2011)

Nazwa przestrzeni publicznej	Liczba budynków liczących			
	od 1 do 3 pięter	od 4 do 6 pięter	od 7 do 9 pięter	powyżej 9 pięter
Plac Jana Pawła II	11	2	0	2
Plac Dąbrowskiego	6	7	1	0
Plac Wolności	8	5	0	0
Plac Kościelny	18	0	1	0
Rynek Starego Miasta	11	0	0	0
Skwer przed kościołem p.w. św. Ma-teusza	9	2	1	0
Średnia	10,5	2,6	0,5	0,3
% ogółu zabudowy	75,6	18,7	3,6	2,1

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie inwentaryzacji.

W „nowych” i „starych” przestrzeniach publicznych najczęściej występują ściany wieloplanowe. W przypadku „odzyskanych” przestrzeni publicznych wynika to z cech zabudowy fabrycznej, która – co już było wspomniane – jest niższa od zabudowy terenów sąsiednich, oraz z dużej odsłoniętej powierzchni, która ułatwia widok na dominanty wysokościowe zlokalizowane nawet w znacznej odległości, w innych fragmentach centrum Łodzi. W głównej mierze są to wspomniane już wieże kościołów oraz biurowce i bloki mieszkalne. Pomimo średnio mniejszej powierzchni „starych” przestrzeni publicznych ściany wieloplanowe są równie powszechne ze względu na lokalizację tego typu przestrzeni publicznych w bezpośredniej strefie kontaktu z obiektami wysokościowymi. Budynki na tych obszarach powstały w większości przypadków w okresie socjalizmu, bez poszanowania kompozycji urbanistycznej analizowanych placów.

Kolejną wspólną cechą obu typów przestrzeni publicznych jest brak występowania obiektów o oryginalnej współczesnej architekturze. O ile dla „starych” przestrzeni publicznych wydaje się to naturalne, o tyle światowe przykłady rewitalizacji terenów poprzemysłowych wskazują na ogromny nacisk na tworzenie obiektów, które następnie często stają się nowymi znakami rozpoznawczymi miast (tzw. *flagship project*). Wystarczy w tym miejscu wskazać kilka już sztandarowych projektów o charakterze punktowym, które są przytaczane niemal w każdym opracowaniu naukowym, takie jak: Muzeum Guggenheima w Bilbao, Museum of Science and Industry w Manchesterze czy The Sage w Newcastle. Niejednokrotnie znakiem takim stają całe obszary, np. Custom House Docks w Dublinie, Castelfield w Manchesterze, Albert Docks w Liverpoolu czy Isle of Dogs (w tym zwłaszcza Canary Wharf) w Londynie. Brak tego typu obiektów w Łodzi jest zjawiskiem ze wszech miar negatywnym i może świadczyć o bardzo niskiej atrakcyjności inwestycyjnej miasta. Nowe obiekty, które do tej pory powstały zarówno w „nowych” jak i „starych” przestrzeniach publicznych w centrum Łodzi nie wzbogacają ich wartości architektonicznych i kulturowych.

Następnym bardzo istotnym elementem łączącym analizowane typy przestrzeni publicznej jest brak występowania obiektów o społecznym charakterze węzłowym w przeważającej większości badanych obszarów. Wśród „nowych” przestrzeni publicznych wyjątek stanowi jedynie galeria handlowa w Manufakturze, lecz wynika to z jej położenia oraz dominującej funkcji w analizowanej przestrzeni. Wśród „starych” przestrzeni publicznych taką rolę odgrywa pomnik Tadeusza Kościuszki na placu Wolności, co wynika z jego widoczności oraz sprzyjającej lokalizacji placu, od którego rozpoczyna się główna ulica handlowa i największy deptak w mieście – ulica Piotrkowska. Z tego miejsca jest równie blisko do Manufaktury. Plac Wolności pełni także ważną funkcję komunikacyjną w mieście. Z tego samego powodu ważnym węzłem o charakterze społecznym jest Teatr Wielki i „grająca” fontanna na placu Dąbrowskiego. Pozostałe przestrzenie publiczne pozbawione są tego typu obiektów.

„Nowe” i „stare” przestrzenie publiczne w centrum Łodzi łączy także występowanie zróżnicowanych podłóg urbanistycznych, wyposażenie w zieleni miejską, elementy małej architektury oraz nocne oświetlenie placów i budynków. Największym udziałem powierzchni zielonych charakteryzują się kampus B PŁ wśród „nowych” przestrzeni publicznych oraz plac Jana Pawła II wśród „starych”. Oprócz trawników w analizowanych przestrzeniach publicznych najliczniej pojawiają się szpalery drzew i klomby, a w mniejszej liczbie kwietniki i krzewy. Wśród elementów małej architektury dominują ławki oraz stylizowane latarnie.

Kolejnym elementem spójnym dla „nowych” i „starych” przestrzeni publicznych w centrum Łodzi jest występowanie tzw. instytucji przestrzeni publicznych, do których należą głównie instytucje reprezentujące naukę i szkol-

nictwo wyższe, kulturę oraz administrację państwową. Najwięcej instytucji tego typu występuje przy placu Wolności i są to: Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne, Muzeum Farmacji oraz oddział Muzeum Historii Miasta Łodzi „Dętka”, jak również Archiwum Państwowe. Wśród „starych” przestrzeni publicznych na kolejnych miejscach znajdują się: plac Dąbrowskiego (Collegium Anatomicum Uniwersytetu Medycznego, Sąd Okręgowy w Łodzi oraz Teatr Wielki), plac Jana Pawła II (Wyższe Seminarium Duchowne, Wydział Organizacji i Zarządzania PŁ, siedziba archidiecezji łódzkiej, Instytut Europejski), skwer przed kościołem pw. św. Mateusza (Centralne Muzeum Włókiennictwa). Przy placu Kościelnym i Rynku Starego Miasta nie występują instytucje przestrzeni publicznej. Wśród „nowych” przestrzeni publicznych w Manufakturze zlokalizowany został Teatr Mały, a w jej bezpośrednim sąsiedztwie znajduje się Muzeum Historii Miasta Łodzi. W dwóch pozostałych „nowych” przestrzeniach publicznych dominuje funkcja naukowa i szkolnictwo wyższe.

Ostatnią cechą wspólną, która łączy analizowane przestrzenie publiczne w centrum Łodzi jest pozioma separacja ruchu pieszego i kołowego. Występowanie stref ruchu pieszego jest znaczącą właściwością przestrzeni publicznych świadczącą o uprzywilejowaniu tej grupy użytkowników miasta. Wielkość powierzchni przestrzeni publicznej użytkowanej tylko przez pieszych jest niewątpliwie jednym z najważniejszych atrybutów dobrze zaprojektowanego centrum współczesnego miasta, charakteryzującego się wysoką jakością życia mieszkańców.

4. KONKLUZJA

Na podstawie przeprowadzonego studium przypadku wybranych „nowych” i „starych” przestrzeni publicznych w centrum Łodzi można zauważyć, że odznaczają się one znacznym podobieństwem pod względem urbanistycznym, zważając na liczbę cech wspólnych i rozbieżnych. Najistotniejszymi czynnikami wyróżniającymi „nowe” i „stare” przestrzenie publiczne w centrum Łodzi są: wielkość powierzchni przez nie zajmowana, jakość estetyki i szaty informacyjnej pojawiającej się w przestrzeniach publicznych (na korzyść „nowych” przestrzeni publicznych) oraz cechy fizjonomiczne zabudowy towarzyszącej tym przestrzeniom (takie jak: przewaga wewnątrz zamkniętych, przewaga niskiej zabudowy, brak oryginalnych obiektów architektonicznych, występowanie różnego typu dominant architektonicznych i inne).

W „nowych” przestrzeniach publicznych w centrum Łodzi nieeksploatowane są wartości kulturowe i historyczne tak bardzo ważne dla budowania w świadomości mieszkańców miasta miejsc szczególnie ważnych. Pomniki i tablice pamiątkowe nadają przestrzeniom publicznym cech indywidualnych, które we

współczesnych miastach o zunifikowanych formach pozwalają zachować ich kulturową i społeczną rangę jako miejsc ważnych.

„Odzyskane” przestrzenie publiczne w centrum Łodzi to tereny o jednorodnym wyposażeniu funkcjonalnym. Ranga instytucji przestrzeni publicznych zlokalizowanych w „nowych” i „starych” przestrzeniach publicznych jest porównywalna, zatem ich funkcja społeczna jest także podobna. Jednakże ze względu na długość istnienia tych instytucji i oddziaływania na świadomość społeczną bardziej uprzywilejowane w tym aspekcie są „stare” przestrzenie publiczne.

Czynnikiem decydującym o odmiennym charakterze użytkowania „nowych” i „starych” przestrzeni publicznych w centrum Łodzi jest specyficzny charakter podmiotów gospodarczych zlokalizowanych w „nowych” przestrzeniach publicznych, odzwierciedlający współczesne potrzeby społeczeństwa, wchodzącego na etap postindustrialny. Oprócz atrakcyjnej oferty funkcjonalnej przyciągającej nowego użytkownika elementem zatrzymującym go w tej przestrzeni jest oryginalna na tle Łodzi kompozycja urbanistyczna. „Stare” przestrzenie publiczne w centrum miasta zachowały swoją pierwotną funkcję, głównie sakralną.

„Nowe” przestrzenie publiczne w centrum Łodzi odznaczają się wyraźną izolacją fizjonomiczną w stosunku do terenów sąsiednich. Wzmacnia to zainteresowanie nimi, pomimo braku występowania w układzie kompozycyjnym obiektów o oryginalnej architekturze. Zaciekawienie „nowymi” przestrzeniami publicznymi w Łodzi wynika z kontrastu urbanistycznego, jaki one tworzą dla zdegradowanych terenów (w tym poprzemysłowych) w śródmieściu Łodzi.

Występowanie barier przestrzennych o charakterze antropogenicznym pomiędzy „nowymi” przestrzeniami publicznymi a otoczeniem uzależnione jest od profilu instytucjonalnego przestrzeni. Terenami pozbawionymi barier są obszary o dominującej funkcji handlowej i rozrywkowej. Bariery przestrzenne w postaci ogrodzeń występują wokół przestrzeni publicznych zajmowanych przez uczelnie wyższe. Wokół „starych” przestrzeni publicznych nie zidentyfikowano tego typu barier. W sąsiedztwie obu typów przestrzeni publicznych nie występują także bariery przyrodnicze, które utrudniałyby do nich dostęp z terenów sąsiednich.

Niewątpliwie proces powstawania „nowych” przestrzeni publicznych w polskich miastach nabierze w najbliższej przyszłości większej dynamiki, wraz z ich rozwojem ekonomicznym, społecznym i kulturalnym. Uprzywilejowane w tym procesie będą miasta, w centrach których zachowały się znaczące rezerwy przestrzenne, m.in. na byłych terenach poprzemysłowych. Przykładem takiego miasta jest Łódź, w którym procesy przekształceń przestrzennych już się rozpoczęły, a ich konsekwencje są zauważalne w aspekcie spójności przestrzeni publicznych w centrum miasta. Reperkusje te mają również wpływ na jakość życia w mieście. Kluczowym działaniem zapewniającym harmonijny

i przejrzysty układ przestrzenno-funkcjonalny miasta jest wyważenie roli „nowych” i „starych” przestrzeni publicznych w strukturze użytkowej jego centrum.

BIBLIOGRAFIA

- BOJANOWSKI K., LEWICKI P., GONZÁLEZ L. M., PALEJ A., SPAZIANTE A., WICHER W., 1998, *Elementy analizy urbanistycznej*, Wyd. PK w Krakowie, Kraków.
- BÖHM A., 1998, *Wnętrze w kompozycji krajobrazu: wybrane elementy genezy i analizy porównawczej pojęcia*, Wyd. PK w Krakowie.
- GASIDŁO K., 1998, *Problemy przekształceń terenów poprzemysłowych*, Wyd. Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- KACZMAREK S., 1999, *Rewitalizacja a organizacja przestrzeni miejskiej*, [w:] J. Kaczmarek (red.), *Przestrzeń miejska jej organizacja i przemiany*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 43–51.
- KACZMAREK S., 2001, *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- KACZMAREK S., 2010, *Proces rewitalizacji terenów poprzemysłowych a organizacja przestrzeni miejskiej w Łodzi*, [w:] T. Markowski, S. Kaczmarek, J. Olenderek (red.), *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych w Łodzi*, Studia KPZK PAN, t. CXXXII, Warszawa, s. 7–18.
- KAZIMIERCZAK J., 2010, *Tablice pamiątkowe i pomniki na obszarze dzielnicy Łódź-Śródmieście jako obiekty upamiętniające osoby i wydarzenia z przeszłości Łodzi*, „Turyzm”, t. 20, z. 2, s. 13–19.
- KUSIŃSKI J., BONISŁAWSKI R., JANIK M., 2009, *Księga fabryk Łodzi*, Wyd. Jacek Kusiński, Łódź.
- LORENS P., 2007, *Rewitalizacja miast w Polsce: pierwsze doświadczenia*, Urbanista, Warszawa.
- LYNCH K., 1962, *The Image of the City*, The MIT Press, Cambridge, London.
- WEJCHERT K., 1984, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Wyd. Arkady, Warszawa.
- ZIOBROWSKI Z., PROMIŃSKI A., ZWOLSKI H. (red.), 2000, *Rewitalizacja. Rehabilitacja. Restrukturyzacja. Odnowa miast*, Wyd. IGPIK w Krakowie, Kraków.